

НОМІНАЦІЇ ДІЮЧИХ ОСІБ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті досліджено функціонування номінацій діючих осіб у магічних текстах українських народних замовлянь. Проаналізовано взаємодію людини з християнськими елементами, космічними силами, стихіями, яка зводиться до магічної ситуації, що зосереджує позитивне буття та сприяє знешкодженню шкідливого впливу. Вивчено домінуючі групи значень дій, як-от: переміщення суб'єкта у просторі, дія на суб'єкт у просторі. Розглянуто особливості мікрополя активності, яке формують предикати дії, надаючи текстам замовлянь динамічності та переконливості. Визначено найуживаніші лексеми на позначення цього семантичного класу, особливості використання цих найменувань у структурно-композиційній частині замовних текстів.

Ключові слова: українські замовляння; номінація; діючі особи; текст; християнські святи, космічні об'єкти, стихії; лексема.

Останнім часом значно збільшився інтерес до вербальної магії, видано збірники замовлянь багатьма європейськими мовами, однак лексика українських народних замовлянь потребує більш детального дослідження. Замовляння виокремлені серед інших фольклорних жанрів специфікою текстової організації, поетикою, магічною функцією та прагматикою, відображають сакральний досвід та світогляд народу. Українські замовляння містять сакральну лексику сфери язичницької міфології; найменування реалій християнської релігії; «магічні слова», що забезпечують незрозумілість тексту для непосвяченого з метою підкреслення його піднесеності й віддаленості від мови повсякденного вжитку, з одного боку, і посилення впливової дії, з другого боку; сакральні оніми біблійного й небіблійного походження тощо.

Номінації діючих осіб виступають у ролі турботливих помічників та рятівників, і, як зазначає С. К. Росовецький, назвавши на ім'я сакрального помічника, показавши його магічну силу, той, хто замовляє, отримує право на поміч, а оскільки він розкриває певні сакральні таємниці помічника, то отримує і владу над ним; замовляння нагадує пароль захищеного комп'ютерного файлу, знання якого відкриває шлях до прихованої інформації [6, с. 181].

Загальною метою замовляння є усунення зла і моделювання бажаного стану речей у реальній дійсності, а стратегія у здійсненні цієї мети буває найрізноманітнішою [4, с. 425]. М. О. Новикова пропонує систему власних уявлень щодо місця язичницьких молитов у світогляді архаїчного суспільства. Заслугує на увагу розроблена дослідницею цілісна реконструкція мовної картини світу українських народних замовлянь на основі вивчення передусім ключових концептів –

основних уявлень про астральний, тваринний, рослинний та антропний світи.

Мотив міфологічного центру більшою або меншою мірою відображає ритуальну практику, пов'язану з ушануванням культових об'єктів; розглядаючи мотив описує шлях суб'єкта замовляння до культового місця християнського, язичницького або змішаного типу заради отримання здоров'я, зцілення, захисту, де є можливість виконання певних дій або звернення до сакральної особи напряму або через посередника [1, с. 277].

І. Є. Руснак зазначає, що оберегові замовляння, на відміну від інших текстів цього жанру, зазнавали більш виразного впливу християнської культурної традиції, що зумовило структурно-композиційну модифікацію первісних текстів [7, с. 50].

Досліджуючи первісну міфологію українського фольклору, В. Давидюк робить висновок про те, що образи святих не мають постійного місця, завжди звідкись прибувають, тому й сприймаються як пришельці [5, с. 245].

У замовляннях переважають наступні групи значень дій: 1) переміщення суб'єкта у просторі; персонаж замовлянь їде, йде, біжить, летить там-то або туди-то; йому наказують (його просять) це зробити або цього не робити; до цієї ж групи входить «нульове» переміщення: суб'єкт замовлянь стоїть, сидить, лежить там-то і там-то; повна відсутність словесно вираженого діяння (місяць у небі, кит у морі, ведмідь у барлозі і т. д.) рівнозначна найширшому поняттю «міститься», «перебуває»; 2) дія на суб'єкт у просторі; герої замовлянь «запрошуються», наближаються до суб'єкта, який замовляється (включаючи самого виконавця замовляння або його клієнта), – або «виганяються», відсуваються від нього; персонажі замовлянь збираються з різних місць разом або розводяться врі-

збочіч (що зображується як можливе й бажане – або як неможливе й небажане: «в нездійсненних завданнях») [8, с. 286].

Метою нашої статті є дослідження функціонування номінацій діючих осіб у магічних текстах українських народних замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати взаємодію людини з християнськими елементами, космічними силами, стихіями, яка зводиться до магічної ситуації, що зосереджує позитивне буття та сприяє знешкодженню шкідливого впливу; вивчити домінуючі групи значень дій, як-от: переміщення суб'єкта у просторі, дія на суб'єкт у просторі; розглянути особливості мікрополя активності, яке формують предикати дії, надаючи текстам замовлянь динамічності та переконливості; визначити найуживаніші лексеми на позначення цього семантичного класу.

Розглянемо такі діючі особи у текстах замовлянь: *християнські святі, космічні сили, стихії*. Приклади подаємо в тих формах і мікроконтекстах, у яких вони трапляються у замовляннях.

Бог як верховна надприродна істота, основний об'єкт релігійного поклоніння [9, с. 56] має велику частотність в українських замовляннях: *З добрим помислом відчини, Боже, двері. / З недобрим помислом – зачини, Боже, двері. / Дай нам, Боже, на життя, на буття, / На статки, на достатки. / А ви, вороги і супостати, / Гетьте від нашої хати, / Щоб вас не було ні нині, ні присно, / Ні на віки віків. / Амінь!* [3, с. 64], а також *Господь: Я – з словом, / А Господь в добрий час / І в добру пору – з поміччю!* [2, с. 37]; *Господи, помози мені поворожити, / Хрещеному народженому (ім'я) / Переполох вилити* [2, с. 37].

Спостерігаємо вплив молитовного спілкування, яке притаманне українським замовлянням, на морально-психологічне життя людини. Впевненість у допомозі **Господа Бога** позитивно впливала на свідомість людей і сприяла отриманню позитивного результату в лікуванні тієї чи тієї хвороби, наприклад: *Не сама я виговораю – / Господа Бога призиваю; / Як Господь поможе – то і я поможу!* [2, с. 35]; *На першій порі вступаю, / Господа Бога в поміч ззиваю* [2, с. 40]; *Господи Боже, стань ти мені в поміч! / Не моїм духом – Божим духом, / Не моїми словами – Божими словами – / А моїми губами!* [2, с. 46]. Домінуючою групою значень дій, які характеризують лексику на позначення християнських святих є переміщення суб'єкта у просторі, як-от: *Ішов сам Господь Савоохт через синє море, ніс каменя пуд пахою для осторожності те перемяяв, у синє море каменя вкидав* [3, с. 64].

У замовляннях з поширеною християнською лексикою функціонують такі предикати: *станьте, допоможіть, благословіть, даруйте, рятуйте, одробляти, рятувати, орали, ходила, сіяла, копала*, наприклад: *Всі святі, станьте мені в поміч, / Допоможіть і поблагословіть, / І даруйте, і рятуйте, / Рожденому, хрещеному, молитвеному (ім'я) / Од дання одробляти, / Християнську кров рятувати, / Бо святий Адам і святий Аврам / На цьому полі орали, / А пресвятая Богородиця-праворучниця / По*

полю ходила, / Зілля це сіяла, бояр копала, / Од дання одробляла! [2, с. 43].

Зв'язок молитви і замовляння проявляється у прохальних інтонаціях, беззаперечній вірі християнським святым, наприклад: *Петре, Павле, не дивіться на мою муку, / А візьміте хрест в руку / Та біжіте по всьому світу. / Розкажіть старому й малому, / Сліпому й кривому, / Хто буде мою молитву сповняти, / Не буде у вогні погоряти, / Не буде у воді потопати, / Не буде звір поїдати, / Не буде наглою смертю помирати* [3, с. 21].

Лексеми на позначення християнської релігії **Ісус Христос, ангел, ангел-хранитель, святі, херувими** часто зустрічаються в одному контексті: *Не сама я буду викачувати – Божими словами вимовляти, / Не сама я буду – з Ісусом Христом, / З янголом-хранителем, / З усіма святими спасителями. / Буде дванадцять ангелів шептати, / Будуть херувими співати* [2, с. 41]. Зазначимо, що **ангел** – створена Богом безтілесна, духовна істота, посередник між богом і людьми. Зображається у вигляді юнака або дитини з крилами [9, с. 25] та **ангел-хранитель** – ангел, який оберігає кожну хрещену людину від підступів сатани [9, с. 26].

У замовляннях послідовно описується шлях християнських святих, наприклад: *Ішла Діва Марія з дванадцяти криничок, / З дванадцяти капличок, / По шовковій травичці, / По чорній ступі на камінь ступала, / Хрещеному, молитвеному (ім'я) / В поміч ставала. / І мені: всі святі – станьте в поміч мені; / Як спить у морі, де боліє, / Батьківського роду, материнського плоду* [2, с. 41]. **Божа Мати** часто зображується в дії, в дорозі, з невід'ємними атрибутами (золотою палицею, золотим хрестом) в текстах діалогованого характеру, як-от: *За першим разом, Божим приказом, / Ішла Божа Мати, / Золотою палицею упиралася. / – Куди йдеши, Божа Мати? / – Іду вітер качати, переляк качати* [2, 41]; *Ішла Мати Божа золотим мостом / З золотим хрестом, / Встріла рабу Божу (ім'я знахарки). / – Куди ти, раба Божа / (ім'я знахарки) йдеши? / – Йду до молитвеного раба Божего (ім'я хворого) одроблять* [2, с. 45], а також трапляються тексти замовлянь, де спостерігається «нульове» переміщення діючої особи, як-от: *На морі престол стоїть, а за ім Матір Божа сидить, книги читає* [3, с. 50].

З текстів замовлянь стає очевидним, що суть досліджуваних персонажів полягає у відведенні хвороби, наприклад: *на сухі ліси і болота, на синє море*, як-от: *На Сіянській горі, на християнській землі, / там Мати Божа ходила, / Ісуса Христа за руки водила, / Пристоли одчиняла, / До хрещеного, молитвеного (ім'я) / Поспішала це горе забрати, / На сухі ліси і болота розогнати* [2, с. 47]; *Ішли святі Петро з Павлом книгу читать, / од раба Божего (ім'я) / Підвій одсилають на синє море* [2, с. 38].

Коментуючи міфологічні образи замовлянь, М. О. Новикова передовсім висвітлює астральну символіку, звертаючи увагу на те, що в репертуарі замовлянь астральні символи репрезентовані в порядку зменшення частотності місяцем, зорею (зірками, зірницями, зоряницями), сонцем, метеоритом (вогнен-

ним бугалом), до цієї самої групи наближаються ніч, вечір, смерк [8, с. 199].

Так, лексема **місяць** функціонує у складі прикладкової конструкції: *Ти, місяцю-смеркателю, смеркаси. Запираєш комори, обори, замкни йому зуби, щелепи, прищелепи, щоб він проти мене очей не витрищав, рота не роззявляв* [3, с. 321], а астронім **сонце** виступає діючою особою у діалогізованих текстах, як-от: – *Добрий день тобі, сонечко ясне. Ти святе, ти ясне-прекрасне; ти чисте, величне й поважне; ти освіщаєш гори і долини і високії могили, – освіти мене, рабу божу, перед усім миром християнським: добротою, красою, любощами й милощами; щоб не було ні любійшої, ні милішої од раби Божої народженої, молитв'яної (...)* [3, с. 219].

Такий космічний об'єкт як **зоря** здебільшого у текстах українських замовлянь зустрічається у множині, до зір звертаються та просять про допомогу, наприклад: *Ви, зорі-зориці, / Вас на небі три сестриці, / Одна вечірня, друга полунічна, третя світова. / Вечірня, зануди, полунічна, зачепи, / А світова раба Божого (ім'я) до раби Божої (ім'я) / Приверни* [3, с. 216]; *Зорі, зірниці, є вас на небі три рідні сестриці, четверта хрещена, породжена (Марія). Ідїть ви, зберїть ви красу, покладїть на хрещену, породжену (Марію)* [3, с. 219]; – *Ви, зорі-зоряниці, ви Божї помішницї, одна Захара, друга Варвара, третя Марина, з роси, з води потягнїть, моїй рябїй коровї молоко привернїть* [3, с. 254]; *Дорий вечір, зорі-зірницї, / Ви ходите по світі, ви ходите по границї, / Ви бачите добрі люди й чарівницї* [3, с. 256].

Огнений бугало (метеорит) виправдовує свою «вогняну» семантику (*палить, сушить, в'ялить*), як-от: – *Добрий вечір тобі, огнений бугало! / – Здорова, хрещена, народжена, молитв'яна раба Божя дівчино! / – Куди ти летиши? / – Полечу ліса палить, землі сушить, трави в'ялить* [3, с. 218].

Стихія **вогню** поширена у замовляннях і використовується як для знешкодження усього злого, так і для надання користі, наприклад: *Ти, вогню золотий, грїй нас і годуй, світи нам і освічуй, роби здоровими і мудрими, бо ти зналуєши нечисть і недужість, хвороби і болячки, даєши світло і хліб. Дай нам на цей раз хліб і тепло, здоров'я і силу* [3, с. 54].

Предикати дії, що функціонують поряд з лексемою **вода**, надають текстам замовлянь динамічності та переконливості, як-от: *Як вода долі ріков тече, так би твоя хвороба від тебе утекла, як вода не вернєся в гору, так би ся твоя хвороба до тебе нигде не вернулася* [Ви, зорі, с. 57]; *Водо Осіяна, земле Тетяна, орданська ріко, обливала ти луги, береги, каміння, й креміння, і біле коріння, і піски, і тріски. Обмий, обчисть рожденну, благословенну корову от стрїту, от пристрїту* [3, с. 54]; *Ти ж, вода Оляна, проходила землями, новими ключами і входила ти в море, очищала ти море, піски, і креміння, і коріння, то я прошу тебе, благослови мені сїї води морської набрати для помочі моєї і для бджоли окропленія* [3, с. 277].

Лексема **земля** у текстах українських народних замовлянь зустрічається не тільки у прямому значенні, а й як елемент персоніфікованих конструкцій: *Бо*

свята земля спить, ні до кого не говорить, щоб та кість болєзнь заснула од ниньки до віку [3, с. 305].

Стихія **вітру** присутня найчастіше у замовляннях граду, наприклад: *Буйні вітру! Візьміть ви цю хмару на свої тонкі крила, занесіть її за окіян-море, за теплі води, за круті гори, за жовті піски, щоб він (град) там розтав, і пропав нині, прїсно і во віки віков, амїнь* [3, с. 297].

А от у замовляннях на причарування часто функціонує лексема **дим**: *Біжи прудко, біжи хутко, як цей дим біжить угору, щоб так ти прудко та хутко принїс народженого хрещеного і молитв'яного раба Божого козака (...)* до дому мого [3, с. 217].

Крім вище названих дійових осіб у замовляннях спостерігаємо і лексеми на позначення зоонімів (*мишка, собака*), наприклад: *Мишко, мишко, сидиш на горищі, / забери в мене зуб кістяний і гнилий, / а дай мені дужий і молодий* [3, с. 214]; *Біг собака через міст, / Чотири лапи, п'ятий хвіст, / Схопив вавку та й понїс* [3, с. 214].

Діючою особою є також **знахарка**, хоча її ім'я не називається, як-от у замовляннях: **Заклинаю**: *погані очі, / Погані мислі, / Погані сугасти – / Божими словами, / Божими молитвами. / Відсилаю за червоне море, / За голубе море, за чорне море, / За широке поле* [3, с. 23]; *Водице-кринице! / Викликаю з гір, з-під гір. / З моря, з-під моря, / З каміння, з-під каміння! / Як не може той камінь / Вийти з моря, з-під моря, / Так не може ворог (Петрів), не міг / Вийти наверх* [3, с. 24]; **Відганяю, закликаю** – *Божими словами, Божими молитвами, / Святою трїйцею, Духом святим!* [3, с. 26]; *Як завертаєся вода / З усіх ріків, потоків у море, / Так завертаю цю біль, / Це заклинання, / На того раба Божого, що його надїслав / На цю рожденну, хрещену (Ганну)* [3, с. 27]. У таких текстах фігурують предикати *заклинаю, відсилаю, викликаю, відганяю, завертаю*.

Також у текстах українських народних замовлянь зустрічаємо дійові особи – *три матінки, три п'ятинки (п'ятницї): Через річку бистру і через кладку хистку йшло три матінки, три п'ятинки (п'ятницї): «А куди ви йдете?» – «До моря, а коло моря липа, а в тїй липї змія-гадина дітей навела*» [3, с. 30].

Отже, найуживанішими лексемами на позначення діючих осіб визначаємо номінації християнських святих: *Господь, Господь Бог, Ісус Христос, Матір Божя, ангел, ангел-хранитель, святї тощо*; космічних об'єктів: *місяць, сонце, зорі*; стихій: *вогонь, вода, вітер*; а також самого виконавця та того, кому призначене замовляння. Домінуючими номінаціями дій, які виражають переміщення суб'єкта у просторі є дієслова *їде, їде, летить, біжить* тощо, а от дію на суб'єкт у просторі презентують такі номінації: *розїйдїтьсє, зїйдїтьсє, приходьте* та ін. Досліджувана лексика вживається у всій структурно-композиційній частині замовних текстів, як-от: у зачині, основній частині, закріпці. Найуживанішими лексемами на позначення семантичного класу предикатів дії у текстах українських народних замовлянь є такі: *омивай, зїляй, помагайбіг, прибувай, очищай, вмиваю (умити, умиваються), набирати, обмивати, хлюпати, виходьте (виходь), виганяю, будуть охороняти* тощо.

Предикати дії формують мікрополе активності, яке надає текстам замовлянь динамічності та переконливості. Перспективи подальших досліджень полягають

у вивченні концептосфери українського фольклору в плані діалектики етноспецифіки й міжкультурної комунікації.

Список використаних джерел

1. Агапкина Т. А. Сюжетный состав восточнославянских заговоров (мотив мифологического центра) / Т. А. Агапкина // Заговорный текст: Генезис и структура. – М. : Изд-во Института славяноведения РАН, 2005. – С. 247–291.
2. Вербальна магія українців / вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов ; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
3. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; Передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
4. Виноградова Л. Н. Формулы угроз и проклятий в славянских заговорах / Л. Н. Виноградова // Заговорный текст: Генезис и структура. – М. : Изд-во Института славяноведения РАН, 2005. – С. 425–440.
5. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / В. Давидюк. – Луцьк, 2007. – 296 с.
6. Росовецький С. К. Український фольклор у теоретичному висвітленні / Станіслав Казимирович Росовецький. – К. : Вид-во українського фітосоціологічного центру, 2007. – Ч. II: Жанри. – 236 с.
7. Український фольклор: навч. посіб. / І. С. Руснак. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 304 с.
8. Українські замовляння / Упоряд. Н. М. Москаленко. Автор передмови та коментаря М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
9. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.

С. А. Шуляк,

Уманский государственный педагогический университет им. Павла Тычины, г. Умань, Украина

НОМИНАЦИИ ДЕЙСТВУЮЩИХ ЛИЦ В ТЕКСТАХ УКРАИНСКИХ ЗАГОВОРОВ

В статье исследовано функционирование номинаций действующих лиц в магических текстах украинских народных заговоров. Проанализировано взаимодействие человека с христианскими элементами, космическими силами, стихиями, которая сводится к магической ситуации, что сосредотачивает позитивное бытие и содействует уничтожению вредного влияния. Изучено доминирующие группы значений, действий, а именно: перемещение субъекта в пространстве, действие на субъект в пространстве. Рассмотрены особенности микрополя активности, которое формируют предикаты действия, предоставляя текстам заговоров динамичность и убедительность. Определено наиболее использованные лексемы на обозначение этого семантического класса, особенности использования этих наименований в структурно-композиционной части заговорных текстов.

Ключевые слова: украинские заговоры; номинация; действующие лица; текст; христианские святые; космические объекты; стихии; лексема.

S. A. Shulyak,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

NOMINATIONS OF ACTING CHARACTERS IN THE TEXTS OF UKRAINIAN SPELLS

The aim of the article is the functioning of nominations of acting images in magic texts of Ukrainian folk spells. To reach the aim it is necessary to do the following tasks: to analyze interaction between a person and Christian elements, cosmic forces, and environments which are connected with magic situations, concentrate on positive life and help to destroy harmful influence; to learn dominant groups of meanings of the actions such as: movement of the object in the space, influence on the object in space; to work on the peculiarities of micro field of the action which is formed by the predicates of the action, giving the texts with spells dynamic and persuasive characteristics; to define the mostly used lexemes for denoting such semantic class. The subject of the research is the nominations of acting characters, and the object of it is the texts of Ukrainian folk spells. For realizing the aim and the tasks of the article we used special linguistic methods: descriptive – to clarify the main definitions of the research, etymological – to define the origin of language means; formula and textual – to interpret the peculiarity of functioning of lexical units in the texts of spells. The mostly used lexemes for denoting acting characters are the nominations of Christian saints: God, Jesus Christ, Virgin Mary, angel, saints etc.; space objects: the Moon, the Sun, stars, environments: fire, water, wind; and the doer of the action and the character the action is done upon. The main nominations of the actions which express the movement of the subject in the space are the verbs goes, flies, runs, etc. and the action upon the object in the space is presented by such nominations: run away, come closer, come and so on. The perspectives of the following researches are based on the learning of the concept sphere of Ukrainian folklore in ethno dialectology and intercultural communication.

Key words: Ukrainian spells; nominations; acting characters; text; Christian saints; space objects; environments; lexemes.